

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΕΡΑ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝ
ΛΕΠΟΥΣΙΑΣ ΑΝΚΑΦΗΤΗΣ ΚΟΝΙΤΣΑΣ

ΙΔΡΥΤΗΣ : ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ : ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΠΕΝΤΗΚΟΣΤΟΣ ΕΝΑΤΟΣ

ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ — ΙΟΥΝΙΟΣ

1956

ΕΤΑ ΕΠΕΚΤΑ
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ΓΝΩΘΙ ΣΑΥΤΟΝ

Ἄνῆκω στὴ γενεὰ πού ἀνακάλυψε πρῶτη, μὲ βλέμμα ἐκστατικό, τὸν 20ὸν αἰῶνα, ὅπως οἱ παλαιοὶ θαλασσοπόροι ἀνακάλυπταν μιὰ καινούριαν ἠπειρῶ. Ἡ ραγδαία ἀνάπτυξη τῆς τεχνικῆς, ὁ κινηματογράφος, τὸ αὐτοκίνητο, τὸ αεροπλάνο, ἡ μουσικὴ τῆς τζάζ, ἡ μοντέρνα τέχνη, ἡ ἀρχιτεκτονικὴ τοῦ τοιμέντου καὶ τοῦ σίδερου, οἱ σύγχρονες ἐπαναστατικὲς ἰδεολογίες ἄρχισαν νὰ συνθέτουν μιὰ νέαν ὄψη τῆς εὐρωπαϊκῆς κοινωνίας ἀπάνω-κάτω τὶς ἴδιες ὥρες ὅπου ἀνοίγαμε τὰ μάτια μας στὸν κόσμο. Οἱ πρωτότυποι ρυθμοί, τὰ νεογέννητα σύμβολα σφράγισαν, ἀπὸ τὴν πρώτη στιγμή, τὴν ἀπλαστὴ εὐαισθησία μας καὶ τὴν νοοτροπία μας. Ὁ ἀέρας τῆς καινούριας ἱστορικῆς περιόδου ἔδωσε στὴ φαντασία μας ἕναν τόνο πού τὴν ξεχώρισε ἀμέσως ἀπὸ ὅλα ὅσα εἶχαν συλλάβει οἱ πρεσβύτεροί μας, οἱ ἄνθρωποι τοῦ 19οῦ —τοῦ αἰῶνα πού ξεθύμανε, ὀριστικὰ καὶ μεγαλόπρεπα, στὰ 1914.

Μέσα στὸ ξεχείλισμα ἐκεῖνο ἀπὸ πρωτοθώρητες μορφές καὶ πρωτάκουστους ἤχους, ἀπὸ νεολογισμούς, νέους τρόπους ζωῆς καὶ σκέψης καὶ ζητήματα πού κανεὶς δὲν τὰ εἶχε προβλέψει, ἕνα ὄνομα ἀντήχησε, θαρρεῖς πιὸ παράξενα, στὰ αὐτιά μας, ἤδη ἀπὸ τὰ ἐφηβικά μας χρόνια: Φρόντ. Τὸ συζητούσαμε, μὲ δισταγμό, στοὺς διαδρόμους τῶν Πανεπιστημίων, ἀπίθανα συζευγμένο μὲ τὰ ὀνόματα τοῦ Λένιν, τοῦ Τρότσκι, τοῦ Γκάντι, τοῦ Μπερξόν, τοῦ Πिकासό... Ἄστραφτε μὲ τὴ γοητεία τοῦ πολὺ καινούριου καὶ ἔθετε ἐπὶ τὰ πητορὰ τὸ πιὸ καυτερό, τὸ πιὸ ἐπιγόνον πρόβλημα τῆς νιότης μας: τὸν ἔρωτα. Μὰ δὲν ἤξερες ἀπὸ πιά μεριά νὰ τὸ πιάσεις. Τί εἶταν, τέλος-πάντων, ἡ πολυθρόνη αὐτὴ ψυχανάλυση; Εἶταν ἄραγε ἐπιστήμη; Εἶταν λογοτεχνία; Εἶταν ἠθικὸ σκάνδαλο; Εἶταν σοβαρὴ ὑπόθεση ἢ ἐπιπόλαιος στομπισμός ἢ κοινὴ ἀπάτη; Οἱ παλαιοὶ χαμογελοῦσαν εἰρωνικά ἢ πάθαιναν, ἔξαφνα, κρίσεις ἰερῆς ἀγανάκτησης: μίλοῦσαν γιὰ ἐκφυλισμό, γιὰ ξεπεσμό τοῦ πνεύματος, γιὰ διάλυση τῶν πάντων, γιὰ κινδύνους πού διατρέχαν ὄχι μόνον τὰ ἦθη καὶ ἡ θρησκεία, ἀλλὰ καὶ ἡ ποίηση, ἡ ἀνθρωπιά, ἡ ὁμορφιά τοῦ κόσμου.

Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι πολλὴ παρεξήγηση στοιβάχτηκε στὸ ὄνομα αὐτό, δεκαετίες ὀλόκληρες, καὶ μαζὶ πολλὴ ἐκμετάλλευση καὶ πολὺς διασυρμός. Τὸ περιέβαλλε, ἀνέκαθεν, μιὰ θολὴ ἀτμόσφαιρα ἀνώμαλου σεξουαλικοῦ ἐρεθισμοῦ, λογοτεχνικῆς μόδας, νευρωτικῆς κοσμικότητας καὶ συχνὰ

πραγματικῆς ἀγυρτείας*. Σήμερα, ὥστόσο, μὲ τὴν ἀποκτημένη πείρα καὶ μὲ τὴν ἀναγνώριση τῶν νέων ψυχολογικῶν μεθόδων ἀπὸ τὴν ἐπίσημη πανεπιστημιακὴ διδασκαλία, τὸ θέμα ἔχει πιά κατακαθήσει ἔχει προσλάβει, στὴ συνείδησή μας, τὴν ἀληθινὴ του σημασία. Ὁ ἐπιπόλαιος θόρυβος μπορεῖ νὰ συνεχίζεται, γύρω του, καὶ ἡ γελοιογράφησή του ἐπίσης, καθὼς καὶ ἡ τυφλὴ ἄρνηση τῶν ἀμαθῶν. Αὐτὰ δὲν εἶναι πιά δυνατό νὰ ἐμποδίσουν νὰ γίνεταὶ ἡ σωστὴ τοποθέτησή του. Ξέρουμε τώρα ὅτι ἡ νέα ψυχολογία εἶναι μιὰ ἀπὸ τὶς βαρυσήμαντες κατακτήσεις τοῦ πνεύματος, ἀπὸ ἐκεῖνες πού σημειώνουν σταθμὸ στὴν ἱστορία τοῦ ἀνθρώπου. Ὑστερα ἀπὸ τὸ Φρόντ, ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι πιά ἀκριβῶς ὅ,τι εἶταν πρὶν. Εἶναι ἀλλιώτικος σὲ τοῦτο, ὅτι γνώρισε μιὰν ὄψη τῆς ἀλήθειας πού τοῦ εἶταν, ὡς τότε, ἀγνωστὴ: κέρδισε μιὰ βαθύτερη, πληρέστερη κατανόηση τοῦ ἑαυτοῦ του καὶ τῆς ζωῆς του: ἔκαμε ἕνα ἀποφασιστικὸ βῆμα στὴν προσπάθεια τοῦ «γνώθι σαυτόν». Ἡ ματιὰ του ἀπόκτησε μιὰ καινούρια διάσταση.

Ἡ μεγάλη ἀνακάλυψη εἶναι τὸ ἀσυνείδητο, ἡ σκοτεινὴ θάλασσα πού περιβρέχει τὴ συνειδητὴ ὑπαρξή μας καὶ στὰ νερά τῆς ὁποίας βυθίζονται οἱ ρίζες μας. Ἡ φιλοσοφία τοῦ 19οῦ αἰῶνα εἶχε ἀρχίσει νὰ μαντεύει τὴν παρουσία του, μέσα ἀπὸ τὶς μεταφυσικὲς τῆς ἀφαιρέσεις. Πειραματικά, ἀπόδειξαν τὴν πραγματικότητά τοῦ ἀσυνείδητου οἱ ὀνομαστοὶ νευρολόγοι καὶ ψυχοπαθολόγοι τοῦ τέλους τοῦ αἰῶνα, οἱ Charcot, οἱ Janet καὶ οἱ ἄλλοι, μὲ τὶς ἔρευνες καὶ τὶς παρατηρήσεις τους γύρω στὴν ὑστερία, τὴν ὑποβολή, τὸν ὑπνωτισμό, τὴν ὑπνοβασία. Ἀπὸ τότε μπορεῖ κανεὶς νὰ πεῖ ὅτι ἡ ψυχολογία τοῦ ἀσυνείδητου ἄρχισε νὰ ὑπάρχει, σὰν ἕνας καινούριος κλάδος τοῦ ἐπιστητοῦ, πού ἔλαβε, ξαφνικά, μιὰν ἀπροσδόκητη καὶ δύσκολα ἀφομοιώσιμη ἀνάπτυξη χάρις στὶς μεγαλοφυεῖς ἀποκαλύψεις τοῦ Φρόντ.

Ὁ γιατρός τῆς Βιέννης ξεκίνησε μοναχὸς του στ' ἀνοιχτὰ τοῦ ψυχικοῦ βίου καὶ εἶδε τὸ ἀσυνείδητο ὅπως δὲν τὸ εἶχε δεῖ κανεὶς πρὶν ἀπ' αὐτόν. Αἰσθάνθηκε τὸ βάθος του καὶ τὴ σημασία του, συνέλαβε τὸ δυναμισμό του, κατάλαβε ἕνα πλῆθος μυστικῶν μηχανισμῶν του. Εἰπώθηκε ὅτι κατόρθωσε νὰ διαβάσει τὰ ὄνειρα καὶ τὰ

* Ἐότυχως, στὴν Ἑλλάδα, ἡ ψυχαναλυτικὴ μέθοδος εἶχε τὴν τύχη νὰ μεταφυτευτεῖ ἀπὸ ἕναν ἄνθρωπο μὲ ἀνώτερη πνευματικότητά καὶ σπάνια ἀκεραιότητα τοῦ χαρακτήρα, τὸν Ἄνδρεα Ἐμπεϊρίκο.

συμπτώματα τῶν νευρώσεων καὶ τῶν ψυχώσεων μὲ τὸν τρόπο πού ἕνας γλωσσολόγος ἀποκρυπτογραφεῖ τὰ ἱερογλυφικά μιᾶς ἀγνωστής γλώσσας. Μπορεῖ τὸ διάβασμα νὰ εἶναι ἀκόμα ἀτελές καὶ νὰ σηκώνει ἀπειρες παρερμηνεῖες καὶ ἀμφισβητήσεις. Κανείς ὁμως δὲν εἶναι πιά δυνατό νὰ ἀμφιβάλλει ὅτι ἡ γλώσσα αὐτὴ εἶναι πραγματικὴ καὶ ὄχι φανταστικὴ, ὅτι ἔχει κανόνες καὶ ὅτι μιλά γιὰ πράγματα ὑπαρκτά, πού τὸ πνεῦμα τὰ ἀγνοοῦσε πρὶν ἀπὸ τὴν ἐποχὴ μας.

Στὸ βάθος τοῦ ἀσυνειδήτου, ὁ Φρόυντ διεΐδε τὴν ἐρωτικὴ ἐνέργεια—μὲ τὴ γενικότατην ἔννοια πού θέλησε νὰ δώσει στὸν ὄρο libido—καὶ τὴ θεώρησε ὡς τὴν πρωταρχικὴ πηγὴ τοῦ ψυχικοῦ δυναμισμοῦ. Οἱ σχισματικοὶ συνεργάτες του, οἱ ἰδρυτὲς τῶν νεώτερων σχολῶν, ζήτησαν νὰ ὀδηγήσουν τὴν ἐξερεύνηση σὲ ἄλλες περιοχές. Ὁ Ἄντλερ ἀποκάλυψε τὸ αἶσθημα τῆς μειονεξίας καὶ ἐξήγησε τὸν ἀσυνειδήτο βίλο τῆς ψυχῆς σὰν μιὰ κίνηση δυνάμεων πού ἀγωνίζονται νὰ ἀντισταθμίσουν τὸ αἶσθημα αὐτό. Ὁ Γιούγκ ζήτησε νὰ εὐρύνει τὴν ἀντίληψή μας τοῦ ἀσυνειδήτου μὲ τρόπο πού νὰ μπορεῖ νὰ περιλάβει, ταυτόχρονα, τοὺς μηχανισμοὺς τοῦ Φρόυντ καὶ τοῦ Ἄντλερ. Προχωρώντας στὴ διεύρυνση τῶν ψυχολογικῶν ἐνοιῶν, συνέλαβε καὶ βάρυνε τὴν ἰδέα τοῦ σ υ λ λ ο γ ι κ ο ὕ ἀ σ υ ν ε ι δ ῆ τ ο υ, ρίχνοντας ἔτσι μιὰ καινούρια χρυσὴ γέφυρα ἀνάμεσα στὴ νέα ψυχολογία, τὴν κοινωνιολογία, τὴν ἀνθρωπολογία.

Ἐμεῖς πού δὲν εἴμαστε εἰδικευμένοι ψυχολόγοι, ἀλλά, καθὼς λένε οἱ ἀγγλόφωνοι, ἀπλοὶ general readers, «γενικοὶ ἀναγνώστες», δὲν ἔχουμε, νομίζω, κανένα λόγο νὰ υἱοθετήσουμε αὐστηρὰ τὴ μιὰ ἀπ' αὐτὲς τὶς μεθόδους, νὰ περιορίσουμε τὸ πνεῦμα μας στὸ πλαίσιο τῆς καὶ νὰ ἀποκλείσουμε τὶς ἄλλες. Τίποτα δὲ μᾶς ἐμποδίζει νὰ κινηθοῦμε ἐλεύθερα ἀνάμεσά τους καὶ ἔξω ἀπ' αὐτὲς, ἀκολουθώντας καὶ πρὸ καινούριες ἀκόμα ἀναζητήσεις, χωρὶς καμιὰ δέσμευση τῆς περιέργειάς μας. Θὰ ἀντλήσουμε ἀπὸ παντοῦ, μὲ πνεῦμα ἐκλεκτικὸ καὶ μὲ σκοπὸ νὰ αὐξήσουμε τὴ γνώση μας τοῦ ἀνθρώπου, χρησιμοποιώντας ὅποιοδῆποτε διαθέσιμο μέσο. Δὲ θὰ ξεχάσουμε ὁμως τὸ τί χρωστᾶ ἡ σύγχρονη σκέψη στὸ Φρόυντ, καὶ σὲ τί σημεῖο τὸ ὄνομά του βρίσκεται συνυφασμένο μὲ τὴν, ὡς σήμερα, πνευματικὴ ἱστορία τοῦ 20οῦ αἰῶνα.

Λίγα λόγια θέλω νὰ προσθέσω, σ' αὐτὸ τὸ σύντομο κείμενο—πού δὲν εἶναι ἄλλο τίποτα παρὰ μιὰ ἀπότιση φόρου τιμῆς—γιὰ τὴ σχέση τῆς νέας ψυχολογίας μὲ τὰ σημερινὰ γράμματα. Εἶναι φανερό, ἀπὸ χρόνια, ὅτι ἡ λογοτεχνία τοῦ καιροῦ μας ἔχει περιπέσει σὲ ὀδυνηρὲς ἀμηχανίες, ὄχι μόνο ὡς πρὸς τὴ μορφή της—πού τὴν ἔχει θρυμματίσει, διαλύσει καὶ μισοξαναφτιά-

σει μὲ ἀμέτρητους τρόπους, χωρὶς νὰ ἱκανοποιηθεῖ ποτέ—ἀλλὰ καὶ σχετικὰ μὲ τὴ βαθύτερη πνευματικὴ καὶ ἀνθρώπινη οὐσία πού πασχίζει νὰ συλλάβει καὶ νὰ ἐξωτερικεύσει. Τὸ φαινόμενο σχετίζεται μὲ ποικίλες ἱστορικές, κοινωνικές καὶ πνευματικές αἰτίες, πού δὲν εἶναι δυνατό νὰ τὶς ἐκθέσει κανείς ἐδῶ. Ὑπάρχουν λόγοι ἄμεσοι, πού ἀναφέρονται στὴν καυτερὴ πραγματικότητα, στὰ κοινωνικά προβλήματα, στὸν πόλεμο, στοὺς ὕλικους καὶ ἠθικούς κινδύνους πού διατρέχουν οἱ λαοί, στὴν ἀδυναμία τοῦ κόσμου νὰ βρεῖ μιὰν ὑποφερτὴ πολιτικὴ καὶ οἰκονομικὴ ἰσορροπία. Ὑπάρχει, πέρα ἀπὸ τὰ μερικά, τὸ βασικὸ πρόβλημα τῆς ἐλευθερίας· τὸ κυρίαρχο, ἐπίσης, θέμα τῶν σχέσεων τοῦ τεχνικοῦ πολιτισμοῦ καὶ τοῦ πνεύματος. Ὑπάρχει ὁ κλονισμὸς τῶν παραδόσεων, ἡ αὐξηση τῶν γνώσεων, τὸ πρόβλημα τῆς «πίστης». Εἶναι πολλὰ τὰ βάρη στοὺς ὤμους τοῦ σύγχρονου συγγραφέα καὶ δὲν πρέπει νὰ τὸν κρίνουμε μὲ ὑπερβολικὴν αὐστηρότητα, ὅταν βλέπουμε νὰ τοῦ λείπει ἡ μεθυστικὴ αὐτοπεποίθηση πού χαρακτήριζε τοὺς συναδέλφους του ἄλλων ἐποχῶν.

Πιστεύω ὅτι μιὰ ἀπὸ τὶς κύριες αἰτίες αὐτῆς τῆς ἀμηχανίας εἶναι καὶ ἡ ψυχολογία τοῦ ἀσυνειδήτου, ἡ ὁποία ἔχει προσαρτήσει ὀρισμένα θέματα—ὅπως ὁ μῦθος, τὸ σύμβολο, τὸ ὄνειρο—πού ἀνήκαν, ἄλλοτε, στὴν ἀποκλειστικὴ, σχεδόν, δικαιοδοσία τῶν λογοτεχνῶν. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, τοὺς ἔκαμε νὰ ἀμφιβάλλουν γιὰ κάποιες ἰδιότητές τους, πού εἶταν γι' αὐτοὺς πηγὴ μεγάλης περηφάνειας. Ὁ λογοτέχνης ζοῦσε, στὸ παρελθόν, μὲ τὴ φιλοδοξία νὰ ἐκφράσει, καθὼς ἔλεγε καμιὰ φορά, τὸ ἀνέκφραστο· νὰ φωτίσει, μὲ τὶς ἀστραπὲς τῆς ἰδιοφυΐας του, σκοτεινὲς πτυχὲς τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς· νὰ ξεσκεπάσει κάτι ἀπὸ τὰ ἄδυτα βάθη της, πού τοῦ ἐνέπνεαν δημιουργικὸ δέος. Εἶχε τὴν πεποίθηση ὅτι αὐτός, μὲ τὰ δικά του δῦλα, μὲ τὸ λόγο, τὴν ἐνόραση, τὰ πετάματα τῆς φαντασίας του, μποροῦσε νὰ πάει μακρύτερα καὶ βαθύτερα ἀπὸ τοὺς ἐκπροσώπους τῶν ἄλλων κλάδων τῆς πνευματικῆς ζωῆς καὶ νὰ φέρει στὸ φῶς ἀληθινὰ ἀποκαλυπτικές. Ἐξαφνα, οἱ ἐνήμεροι λογοτέχνες εἶδαν ὅτι ἡ νέα ψυχολογία τοὺς εἶχε ξεπεράσει πολὺ· εἶχε βγάλει στὸ φῶς κόσμους πού τὰ γράμματα μπορεῖ νὰ τοὺς μάντευαν, ἀλλὰ δὲν τοὺς εἶχαν καταλάβει ἀληθινὰ οὔτε βαθύνει ποτέ. Ἐμπρὸς σὲ ὀρισμένες μαστορικὲς ἀναλύσεις τοῦ Φρόυντ ἢ τοῦ Γιούγκ, τὰ εὐρήματα τῆς λογοτεχνικῆς διαίσθησής τους τοὺς φάνηκαν ἐλάχιστα σπουδαῖα καὶ ἴσως, μάλιστα, ἀπλοϊκά. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, τοὺς ξεπερνοῦσαν γοργὰ οἱ σύγχρονες κοινωνιολογικὲς ἐρευνες στὴν ἀνάλυση τῶν αἰτίων, τοῦ δυναμισμοῦ καὶ τῶν ἀποχρώσεων τοῦ ὀμαδικοῦ βίου. Γιατὶ νὰ τὸ κρύψουμε πῶς οἱ ἐνήμεροι λογοτέχνες

πτοήθηκαν; Συγγραφείς τῆς ὀλκῆς τοῦ Aldous Huxley, τοῦ André Malraux, τοῦ Jean Paul Sartre (γιὰ νὰ περιοριστῶ σὲ λίγα, πολὺ διάσημα ὀνόματα), ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἡ γενεὰ μας περιμένε τις μεγάλες μυθιστορηματικὲς συνθέσεις πού θὰ ἐκφράζανε συνολικὰ τὴ ζωὴ τοῦ αἰῶνα, σταμάτησαν στὰ μισὰ τοῦ δρόμου κι ἔχει κανεὶς τὴν ἐντύπωση ὅτι, κάποια μέρα, ἄρχισαν νὰ ἀμφιβάλλουν γιὰ τὴ λογοτεχνικὴ προσπάθειά τους. Αἰσθάνθηκαν, ὅπως δὴποτε, τὴν ἀνάγκη νὰ ἀφιερῶσουν τὸ καλύτερο μέρος τοῦ ἑαυτοῦ τους ὄχι στὴν καθαρὴ λογοτεχνικὴ δημιουργία, ἀλλὰ στὴ συνειδητοποίηση, στὴ θέση, στὸ βᾶθρο προβλημάτων.

Ἡ λογοτεχνία σήμερα φαίνεται σὰ νὰ διστάζει, ἀναποφάσιστη, ἀνάμεσα σὲ διαφορὲς κατευθύνσεις. Ἡ πιὸ πρόχειρη λύση τοῦ ζητήματός της εἶναι, βέβαια, ἡ φυγή. Εἶναι, μάλιστα, δυνατό νὰ φύγει εὐκόλα πρὸς διαφορὰς μεριές καὶ δὲν ἔχει παρὰ νὰ διαλέξει τὸ δρόμο πού τῆς βολεῖ καλύτερα. Μπορεῖ νὰ ἀπαρνηθεῖ ὀλοκληρωτικὰ τὴν ἐποχὴ μας, τὸν ἐπιστημονικὸ καὶ τεχνικὸ πολιτισμὸ της, τὰ διλήμματά του καὶ τις ὁποιοσδήποτε πιθανότητες τῆς ἐξέλιξής του—σὰν μιὰ τερατώδη παρέκκλιση ἀπὸ τοὺς φυσικοὺς κανόνες τοῦ ἀνθρώπινου βίου καὶ ἀπὸ τις αἰώνιες ἀνάγκες τῆς ψυχῆς—καὶ νὰ καταφύγει στὴ νοσταλγία μορφῶν ζωῆς καὶ στοχασμοῦ, πού συνδεόντανε μὲ ἄλλες περιόδους τῆς ἱστορίας. Μπορεῖ, ἐπίσης, νὰ φύγει ἔξω ἀπὸ τὴν ἴδια τὴ σκέψη· νὰ ἀμφισβητήσῃ κατ' ἀρχὴν τὴν ἀξία καὶ τὴ δημιουργικότητα τῶν διανοητικῶν λειτουργιῶν καὶ νὰ διακηρύξει τὰ πρωτεῖα τοῦ καθαρῶ συναισθηματισμοῦ ἢ μιᾶς ἀλογῆς, μυστικιστικῆς πίστεως. Ὑπάρχει κι ἓνα τοπικιστικὸ εἶδος φυγῆς, ἡ λεγόμενη «ἐπιστροφή στὸν ἑαυτὸ μας». Ἡ τάση, ἐδῶ, εἶναι νὰ κλειστεῖ ἡ λογοτεχνία σὲ ὅ,τι ἔχει τὸ χαρακτηριστὴρ τῆς ἐθνικῆς παράδοσης καὶ νὰ ἀπαρνηθεῖ ὀλοκληρῶς τὴν πραγματικότητα τοῦ σύγχρονου κόσμου, τοῦ ὁποίου οἱ ἐπιρροὲς χαρακτηρίζονται, μὲ μισαλλοδοξία, ὡς ψεύτισμα τῆς ζωῆς μας καὶ κίνδυνος γιὰ τὸ αὐθεντικὸ μας πνεῦμα. Μὲ ὄλους αὐτοὺς τοὺς τρόπους, καὶ μὲ ἄλλους παραπλήσιους, ἡ λογοτεχνία δημιουργεῖ διάφορα ἄλλοθι πού τὴ βοηθοῦν νὰ ξεφύγει ἀπὸ τὸν πνευματικὸ ἴλιγγο πού τῆς μεταδίδουν τὰ προβλήματα τοῦ αἰῶνα καὶ οἱ νεώτερες γνώσεις.

Μιὰ ἄλλη λύση, πολὺ σοφώτερη καὶ δυσκολώτερη, ἀλλὰ, ἀναγκαστικὰ, μὲ πιὸ περιορισμένες ἀπηχῆσεις, εἶναι ὁ ἐρμητισμός. Στὴν περίπτωσή αὐτή, πρόκειται, συχνά, γιὰ συγγραφεῖς μὲ μεγάλη καλλιέργεια καὶ βαθιὰ βασανισμένο μυαλό, πού οὔτε πανικοβάλλονται ἐμπρὸς στὸ θέαμα τοῦ αἰῶνα οὔτε ἀγνοοῦν τὴν πορεία τοῦ πνεύματος. Θὰ ἔλεγε ὁμοίως κανεὶς ὅτι τὸ πῆραν ἀπόφαση πὼς ἡ λογοτεχνία,

ἂν θέλει νὰ ἐπιζήσῃ, πρέπει νὰ ἐγκαταλείψει ὀριστικὰ ὅλες τις πνευματικὲς περιοχές, πού εἶναι δυνατό νὰ ἐκφράζονται μὲ ἄλλα μέσα, καὶ νὰ περιοριστεῖ ἐντελῶς στὸ δικό της χῶρο. Νὰ ἀφήσῃ ἔξω ἀπὸ τὴν ἀκτίνα τῆς ὅ,τι μπορεῖ νὰ ἔχει κάποια σχέση μὲ τὴ φιλοσοφία, τὴν ψυχολογία, τις κοινωνικὲς ἐρευνες καὶ ὅποιον ἄλλο κλάδο τῆς πνευματικῆς ζωῆς καὶ νὰ ἐπιδιώξει, στὸ ἐξῆς, νὰ ἐξωτερικεύει, ἀποκλειστικὰ, ἐκεῖνο τὸ εἶδος τῆς ἀλήθειας πού μονάχα μὲ καθαρὸ λογοτεχνικὸ τρόπο μπορεῖ νὰ δηλωθεῖ. Ἡ λογοτεχνία, στὰ χέρια τῶν συγγραφέων αὐτῶν, μᾶς φαίνεται σὰν μιὰ Αὐτοκρατορία πού, ὕστερα ἀπὸ δοξασμένη ἱστορία αἰῶνων, ἀποσύρεται ἀπὸ τις ὑπερπόντιες κτήσεις της καὶ κλείνεται, τελειωτικὰ, στὰ μητροπολιτικὰ της ἐδάφη. Ποῦ ἀρχίζουν, ὁμοίως, καὶ ποῦ σταματοῦν τὰ ἐδάφη αὐτά; Ἡ ἔκφραση γίνεται ὀλοένα πιὸ πυκνὴ, πιὸ ἐλλειπτικὴ. Ἡ οὐσία διῦλιζέται στὸ ἔπακρο, γιὰ νὰ διατηρηθοῦν μονάχα τὰ πιὸ ἄδολα ποιητικὰ της στοιχεῖα. Ἡ προσπάθεια τῆς συνεννόησης μὲ τὸν ἀκροατὴ γίνεται συνθηματικὴ καὶ αἰνιγματικὴ, γιὰ νὰ μὴν μπλέκεται μὲ ἄλλες, ἐξωλογοτεχνικὲς, λειτουργίες. Τὸ βᾶθρο τῆς λογοτεχνίας συστέλλεται ἀκατάπαυστα, ὥστε νὰ μὴν ἀγγίζει καμιὰ ξένη περιοχὴ, στενεύει τόσο πολὺ πού, καμιὰ φορά, θαρρεῖς καὶ ἐξαφανίζεται ἐντελῶς. Ὁ συγγραφέας μιᾶ σιγανὰ μιὰ γλώσσα πού μπορεῖ νὰ εἶναι πολύτιμη, ἀλλὰ ἀποτείνεται μονάχα σὲ ἐλάχιστους μύστες, εἰδικὰ ἐκπαιδευμένους γιὰ νὰ εἶναι σὲ θέση νὰ τὸν παρακολουθοῦν.

Ὑπάρχει, νομίζω, κι ἓνας ἄλλος δρόμος, ἐκεῖνος πού θὰ μᾶς πῆγαινε, κάποτε, πρὸς ἓνα ἀληθινὰ νέο οὐμανισμό καὶ τοῦτο εἶναι ἴσως τὸ ὠραιότερο καὶ γονιμότερο ὄνειρο πού μπορεῖ νὰ κάμει ἓνας σημερινὸς συγγραφέας. Ἡ τάση αὐτὴ θὰ ξεκινούσε ἀπὸ τὴν ἀφοβὴ ἀποδοχῆ τοῦ σύγχρονου κόσμου καὶ τῶν δυνατοτήτων του καὶ θὰ ζητοῦσε ν' ἀφομοιώσει ὅλες τις καινούριες γνώσεις, τις νέες προοπτικὲς τῆς ζωῆς. Ἀπὸ ἐκεῖ καὶ πέρα, θὰ προσπαθοῦσε νὰ συλλάβῃ τὸν καινούριο χρυσὸ κανόνα τοῦ μέτρου καὶ τῆς ἀνθρωπιᾶς, νὰ πραγματώσῃ τὴν ἀναπροσαρμογὴ καὶ τὴν ἀρτίωση τοῦ ἀνθρώπου μέσα ἀπὸ μιὰ νέα ἰσορροπία τῶν δυνάμεών του, τῶν ἀναγκῶν του καὶ τῶν κατακτήσεων τοῦ πνεύματός του. Ἴσως πρὸς τὰ ἐκεῖ, πρὸς ἓνα μεταεπιστημονικὸ οὐμανισμό—πού δὲ θὰ ἀπαρνιότανε, δὲ θὰ ἀπόφευγε, ἀλλὰ θὰ δέσποζε τις νεώτερες ἀνακαλύψεις—νὰ βρῆται τὸ μέλλον τῶν γραμμάτων καὶ τῶν τεχνῶν, ὅποιες κι ἂν πρόκειται νὰ εἶναι οἱ μορφικὲς ἐξελίξεις τους. Ἀλλὰ θὰ εἶναι, βέβαια, δύσκολη, γεμάτη τριβόλους καὶ ἀργὴ ἡ πορεία.

ΓΙΩΡΓΟΣ ΘΕΟΤΟΚΑΣ